

STANDAARD EN LUXE UIT VLAARDINGSE OPGRAVINGEN

De Nederlandse archeologie vindt tal van Aziatische porseleinen objecten in ons bodemarchief. De grootste groep van deze vondsten is afkomstig uit China en door de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) geïmporteerd in de achttiende eeuw. Naast de informatie die de opgraving geeft over de afkomst en het gebruik van de objecten spelen ook andere factoren een rol bij de determinering van dergelijke niet-westerse objecten. In deze tekst wordt er nader ingegaan op drie objecten met een eigen verhaal. Zo wordt de symboliek van een schoteltje toegelicht dat in diverse opgravingen is gevonden, wordt de kwestie van Japanse objecten in de archeologie besproken en wordt een porseleinen scherf gedetermineerd met behulp van 150 jaar oude literatuur.

Nadat de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) in 1602 is opgericht, worden veel 'exotische' en luxe producten zoals peper, zijde en porselein vanuit Azië verhandeld. Echter, de VOC was alleen tussenhandelaar via Batavia en had geen toestemming om direct in China te handelen.

Door onderzoek van C.J.A. Jörg kan een overzicht gegeven worden van de aanvoer van porseleinen objecten in de achttiende eeuw (1729 – 1795) door de VOC. De VOC bestelde haar gewenste producten via de 'eisen der rethouren'. Dit waren nauwkeurig omschreven instructies om onder andere porseleinen objecten in te kopen.⁸ Jörg schrijft dat er bij deze eisen ook voorbeelden van Delfts aardewerk of hout en tekeningen konden worden gevoegd. De decortekeningen bestonden veelal uit westerse decoraties of chinoiserieën. Deze laatste categorie zijn westerse interpretaties van Chinese afbeeldingen. Het porselein dat besteld werd met deze specifieke eisen wordt *Chine de commande* genoemd. Afgezien van Chinees porselein is er ook Japans porselein in Nederland ingevoerd, zij het in mindere mate.

Meer over deze laatste categorie is te vinden in de volgende paragraaf.

PORSELEINEN OBJECTEN SUZANNE KLÜVER

Chinees en Japans: diversiteit van Aziatisch porselein

In 1990 is tijdens een archeologisch onderzoek op de binnenplaats van een winkelpand in het centrum van Vlaardingen een beerput onderzocht. De beerput hoorde bij herberg *De Visscher* en de vondsten die eruit tevoorschijn kwamen, zijn uitvoerig beschreven in het promotieonderzoek dat Cora Laan verrichtte naar de achttiende-eeuwse drinkcultuur.⁹ Door een eveneens bewaard gebleven boedelbeschrijving kon het gebruik van de in de inventaris genoemde objecten en de daarbij behorende drinkcultuur gekoppeld worden aan de vondsten uit de opgraving. De boedelinventaris die Laan gebruikte, vermeldt de objecten in de verschillende ruimten van het huis waar deze door de notaris tijdens het opmaken van de boedel werden aangetroffen. Laan noemt de inboedel van de voorkamer in het woongedeelte van de herberg op de eerste verdieping: "3 trekpotten, 10 half dozijn porseleinen thee en koffiegoed, onparige kopjes of bakjes, 1 grote porseleinen trekpot, 1 porseleinen suikerpotje, 2 spoelkommetjes".¹⁰ Deze objecten werden bewaard in een wortelnoten porseleinkast. Het is echter niet duidelijk waar het porselein was vervaardigd. Er kan Europees, Japans en Chinees porselein aanwezig zijn geweest.

Op dezelfde verdieping bevond zich tevens een achterkamer. Ook hier wordt porselein vermeld in de boedelinventaris: "5 half dozijn porseleinen thee of koffiegoed, eenige oneffe kopjes en bakjes, 2 glazen theebussen, [...] 1 koperen standaard en comfoor; een theekistje, 1 blikken theeblad."¹¹ Gekeken naar de boedelinventaris is het goed mogelijk dat er een servies in de herberg in het woongedeelte aanwezig was. De inventaris is echter in 1774 gemaakt en de beerput heeft daarna nog zestien jaar gefunctioneerd. De herberg is na het maken van de inventaris verkocht. De nieuwe bewoners hebben hierbij waarschijnlijk ook alle gebruiksvoorwerpen overgenomen.

⁹ Laan 2003.

¹⁰ Laan 2003, p. 79

¹¹ Laan 2003, p. 79

⁸ Jörg 1982, p. 94

Laan stelt dat in de beerput alleen Chinees porselein is gevonden.¹² In een onderzoek dat Akemi Kenada enkele jaren geleden uitvoerde, staat het Japanse porselein uit verschillende archeologische vondstlocaties in ons land centraal. Tijdens dit onderzoek stelde zij tevens vast dat ook de besproken beerput van Herberg *De Visscher*

Japans porselein bevatte.¹³

In figuren 1a-c is een gereconstrueerd Japans kopje met een onderglazuur blauwe decoratie te zien.

Figuur 1a

Figuur 1b

*Theekopje, porselein, (Figuur 1a-c)
Japan, ca. 1725, collectie Vlaardings Archeologisch Kantoor Inv.: 1.11-3/749*

Figuur 1c

Op de buitenzijde is een landschap met bamboe en een chrysant geschilderd. Aan de bovenrand bevindt zich een blauwe lijn. Op het plat is het decor van een klein bloemetje te zien. Dat het hier Japans porselein betreft, is onder andere af te leiden uit de zwartblauwe kleur van de blauwe decoratie en de kleine vlekjes daarin. Ook de grijzige kleur van het porselein en de afwerking van de standing vormen hiervoor een indicatie.

Twee schoteltjes (fig. 2 en 3) hebben eenzelfde decoratie, maar ze zijn verschillend van kwaliteit. Het schoteltje op de bovenste foto's is van een grover porselein en het heeft eveneens een grovere beschildering dan het exemplaar op de onderste foto's.

Naast de besproken stukken Japans porselein zijn er nog een schoteltje met een decor in onderglazuur blauw en een kopje met een beschildering in polychrome emails uit Japan in de beerput gevonden (figuur 4). Aan de buitenkant zijn cartouches met landschapjes in onderglazuur blauw. Tussen de cartouches is een ingekleurde blauwe cirkel. Om de cartouches heen zijn nog wat sporen van bloemetjes in rood en goud email te zien. Deze combinatie van onderglazuur blauw en rode en gouden emailles wordt ook wel *Imari* genoemd. Deze naam komt oorspronkelijk van Japans porselein en was erg populair in Nederland.

¹² Laan 2003, p. 79.

¹³ Kenada 2003.

Figuur 2a

Figuur 2b

Figuur 3a

Figuur 3b

*Twee schoteltes, porselein, (Figuur 2a,b-3a,b)
Japan, ca. 1725, collectie Vlaardings Archeologisch Kantoor
Inv.: 1.11-3/716; 1.11-3/717 (van boven naar beneden)*

Figuur 4

*Twee theekopjes, porselein, (Figuur 4)
China, 1725 - 1750, collectie Vlaardings Archeologisch Kantoor
Inv.: 1.11-3/740; 1.11-3/773 (van links naar rechts)*

Japans porselein is in geringere hoeveelheden in Nederland ingevoerd dan Chinees porselein. De handel in Japans porselein door de VOC is begonnen als gevolg van de oploeiende burgeroorlog in China. Vanaf 1645 stagneerde hierdoor de aanvoer van Chinees porselein en in de jaren vijftig werd daarom uitgeweken naar Japan. In Arita (Kyushu) maakte men in opdracht van de VOC porselein in de trant van het Chinese kraaken overgangsgoed (figuur 5).

Figuur 5

*Bord, porselein, China, 1575-1605,
Diameter 21 cm, Collectie: Prinsessehof
Leeuwarden Nr. NO 864*

Het waren juist deze producten waar in de Republiek veel vraag naar bestond. Na 1683 hervat de VOC de handel met China en wordt de inkoop van Japans porselein voor Nederland gestaakt. Chinees porselein was goedkoper en tegelijk was de vraag in de Republiek groter dan de aanvoer vanuit Japan kon dekken.¹⁴ De handel in Japans porselein voor de Aziatische markt door de VOC werd echter niet gestaakt. Daarnaast leverden particuliere handelaren tot diep in de achttiende eeuw Japans porselein aan kopers in Nederland. Het bleef hier echter relatief kostbaar. De Vlaar-

dingse vondsten zijn een mooi voorbeeld van het Japanse theegoed dat de gehele achttiende eeuw deel blijft uitmaken van het porseleinassortiment dat in de Republiek verkrijgbaar was.

Eekhoorns en druiven: een introductie op Chinese symboliek

In figuur 6 zijn een gereconstrueerde kop en schotel te zien, wederom afkomstig uit Herberg de Visscher. Dergelijke scherven zijn ook gevonden in de opgraving van de Askuil die in de volgende paragraaf wordt besproken. De buitenzijde van beide objecten zijn gekleurd in onderglazuur bruin. Op het plat zijn afbeeldingen in onderglazuur blauw van eekhoorns en druiventrossen. Op het plat van de schotel zijn decoraties van cartouches met landschapjes erin. Bij het kopje zijn deze op de binnenwand geschilderd. Aan de bovenrand is een decoratie van een visgraat.

Vanwege de vlotte schildering op beide objecten zijn de eekhoorns en druiventrossen in eerste instantie niet voor iedereen duidelijk zichtbaar. In figuur 7 is een detailopname, waarbij aan de rechterkant een dier in de vorm van een muis met een grote staart te zien is. Maar wat hebben druiven en eekhoorns nu gemeen in de Chinese symboliek?

In *Hidden Meanings in Chinese Art* geeft Terese Tse Bartholomew een goede uitleg van Chinese gelukssymbolen.¹⁵ In haar boek worden de karakters 'fu', 'lu', 'shuangxi' en 'shou' genoemd als de vier hoofdsymbolen.¹⁶ Deze staan respectievelijk voor 'zegeningen', 'officieel salaris', 'dubbel geluk' en 'lang leven'. Volgens Bartholomew zijn er drie methoden om deze wensen te communiceren via decoraties. De eerste is via het karakter (tekst), de tweede via de associatie van de symbolen en de derde is via rebussen. In deze laatste categorie wordt er veel gebruik gemaakt van woordgrapjes en het is van groot belang om de Chinese taal te beheersen in woord en schrift om dit werkelijk goed te kunnen begrijpen.

¹⁵ Bartholomew is curator van Himalayse kunst en Chinese kunstnijverheid in het Asian Art Museum in San Francisco. Van huis uit heeft zij een 'klassiek' Chinese opvoeding gehad.

¹⁶ Bartholomew 2006, p. 17

¹⁴ Jörg 1982, p. 91.

Figuur 6

Kop en schotel, porselein, China, ca. 1725, collectie Vlaardings Archeologisch Kantoor Inv.: 1.11-3, losse vondsten

Figuur 7

Detailopname

Volgens Bartholomew worden eekhoorns meestal afgebeeld met druiven. Het was een populair symbool tijdens de Ming- (1368 – 1644) en de Qing- (1644 – 1911) dynastieën. De eekhoorn werd gewaardeerd vanwege zijn snelle reproductie. Druiven hangen in clusters bij elkaar.

Beiden staan voor de wens voor eindeloze generaties met zonen en kleinzonen. In de Chinese symboliek komen verschillende motieven voor met de gelukswens voor veel zonen.

Voor de westerse wereld zijn deze symbolieken vaak onbekend en dus moeilijk te interpreteren. Echter, ze kunnen wel van belang zijn bij de determinering van niet-westerse objecten. Meer onderzoek naar interpretatie van decors op porselein uit archeologische opgravingen is hierbij nodig.

Object versus verhaal: Vlaardingen of Frankrijk?

Figuur 8 toont het in Vlaardingen gevonden dekseltje dat in 2001 is gevonden in de 'askuil' oftewel locatie Van de Windt. Het betreft een door de stad ingerichte stortplaats voor afval, waarin in de periode 1743–1756 stadsafval is gestort.¹⁷

¹⁷ Torremans & De Ridder 2006, p. 18. Overigens is de relatie van een deel van de vondsten tot deze context om diverse redenen minder duidelijk, hetgeen ook geldt voor het hier besproken object. Toch zijn er meerdere redenen om ook dit dekseltje binnen de context van de kuil te plaatsen.

Figuur 8

Deksel, porselein, China, ca. 1700, collectie Vlaardings Archeologisch Kantoor

De in Vlaardingen opgegraven porseleinen scherf is afkomstig van eenzelfde in onderglazuur blauw gedecoreerde kop en schotel als het in figuur 9 weergegeven exemplaar. De complete deksel toont een médaillon, waarop een koning en een koningin op een troon zitten

onder een baldakijn. Voor hen knielt een Chinese monnik. Op de beker is een Franse tekst zichtbaar: *L'Empire de la vertu est etabli jusqu'au bout de l'Univers*. In het boek *Histoire Artistique, Industrielle et Commerciale de la Porcelaine* van Albert Jacquemart en Edmont le Blant uit 1862 is een afbeelding van een soortgelijke kop met deksel en toelichting op de decoratie (fig. 10).¹⁸ Deze titel geldt nog steeds als een belangrijke referentie, omdat hierin voor het eerst Aziatisch porselein geïdentificeerd is in groepen zoals *famille verte* en *famille rose*. Deze begrippen worden tot op de dag van vandaag gebruikt om Aziatisch porselein te beschrijven. In het geval van de kop en schotel zit volgens Jacquemart de jonge Lodewijk IX van Frankrijk (1214-1270) op de troon en ontvangt hij het advies van zijn moeder, koningin Blanche van Castilië (1188-1252). De vakken die de voorstelling omzomen bevatten afwisselend bomen en knielende Chinese lieden. Volgens Jacquemart zijn deze figuren gemakkelijk te herkennen als wijzen. Hij verwijst hierbij

Figuur 9

Theeset, porselein, China, ca. 1700, Gemeentemuseum Den Haag Inv.: Nr. 0324006, Publ. Hartog 1990, p. 118; Jansen 1976, p. 157; Jörg 2001, p.60-61; Lunsingh Scheurleer 1966, p. 97, afb. 124

¹⁸ Jacquemart 1862, p.386; planche XVI

naar aan het Chinees Taoïsme ontleende voorstellingen die vaker worden gebruikt als decoratie op porselein. Een verklaring die Jacquemart geeft voor de decoratie, is dat Kangxi, de keizer van China (1662-1722), deze set waarschijnlijk heeft besteld als een geschenk aan Lodewijk XIV, een afstammeling van Lodewijk IX. Kangxi zou de machtige Zonnekoning te vriend hebben willen houden, aangezien er veel missionarissen in China gestationeerd waren.¹⁹

Echter, de referenties die Jacquemart gebruikt bij deze toelichting zijn onduidelijk en incompleet.²⁰ Zonder de originele tekening of bestelopdracht van de theeset is het moeilijk uit te vinden wat de oorspronkelijke bron voor deze opdracht is geweest. Toch is er nog een aantal stappen te nemen om meer informatie over het object te vinden. De keuze voor de Franse taal op de kop van de theeset zou kunnen betekenen dat de voorwerpen zijn gemaakt voor de Franse markt, maar zeker is dit niet. In het achttiende-eeuwse Europa was de Franse taal immers die van het beschaafde deel van de samenleving en de diplomatie. Door de Franse teksten van nog bestaande complete sets te vergelijken, blijkt dat er verschillende schrijfwijzen van dezelfde Franse tekst zijn gebruikt.²¹ Hierbij zijn twee koppen met dezelfde spelfout opvallend. Mogelijk is dit gedaan door iemand die het Frans niet goed beheerste. Zonder de originele documenten die bij de bestelling werden gevoegd is het echter onmogelijk te zeggen of dit het geval was.

Naast de scherf uit Vlaardingen is de enige andere vergelijkbare kop uit een archeologische context afkomstig uit het Vung Tau-wrak.²² Deze Aziatische jonk verging omstreeks 1690, en zijn lading was bestemd voor markten in Nederland, Azië en de Islamitische wereld. In het wrak zijn 25 vergelijkbare deksels, zoals in figuur 8, zonder de bijbehorende kop en schotels gevonden. Jörg gaat ervan uit dat de doelgroep voor de theesets niet specifiek Frans hoeft te zijn geweest, aangezien deze taal ook werd gesproken door de

Figuur 10

Detail planche XVI, Fig. 1er uit : Histoire artistique, Industrielle et commerciale de la Porcelaine, Parijs 1862

Nederlandse elite. Samen met de sterke Nederlandse connotatie van de lading zou dit kunnen suggereren dat de kopjes werden besteld door de VOC in Nederland. De vondst van een vergelijkbare scherf van een deksel in een Nederlandse opgraving ondersteunt dit idee.

En er is meer...

Bovenstaande objecten zijn slechts voorbeelden van de diversiteit van de porseleinvondsten in Vlaardingen. Bij de genoemde opgravingen zijn objecten die wijzen op rijkdom en wellicht diplomatieke connecties, maar bijvoorbeeld ook hoe de mode van het theegebruik zich vanaf de achttiende eeuw over alle bevolkingslagen verspreidde. In het geval van bovenstaande voorbeelden is er, om het verhaal van de objecten te kunnen vertellen, een combinatie van verschillende vakgebieden gebruikt zoals archeologie, kunstgeschiedenis en taalkunde. Vragen als: *waren kop en schotels met afbeeldingen van eekhoorns standaard objecten? Duidt de afbeelding op het dekseltje op Vlaardingse connecties met de landelijke politiek? Kunnen we spreken van luxe wanneer Japanse objecten worden gevonden?* Kunnen in de toekomst wellicht beter beantwoord worden door een betere samenwerking van deze disciplines te bewerkstelligen. Onderzoek doen naar porseleincors en de betekenis van de genoemde objecten

¹⁹ Als referentie voor deze uitleg verwijst Jacquemart naar de titel *Le christianisme en Chine, en Tartarie et au Thibet* van Évariste Régis Huc. Het is echter onduidelijk waar Jacquemart dit idee vandaan heeft.

²⁰ Klüver 2012, p. 32

²¹ Klüver 2012, pp. 34-35

²² Jörg 2001, pp. 60-61

binnen de westerse, maar ook Aziatische cultuur kan een interessant startpunt zijn om in de toekomst een beter beeld te geven van de gebruiksgeschiedenis van kunstnijverheidsobjecten. Misschien kunnen we dan ook een beter beeld geven van dit kleine stukje achttiende-eeuwse geschiedenis van Vlaardingen in haar lange bestaan.....

Referenties:

Bartholomew, Therese Tse, *Hidden Meanings in Chinese Art*, San Francisco 2006

A. Jacquemart, E. Le Blant, *Histoire Artistique, Industrielle et Commerciale de la Porcelaine*, Parijs 1862

C.J.A. Jörg, *Porcelain and the Dutch China Trade*, Den Haag 1982

C.J.A. Jörg, *Porcelain from the Vung Tau Wreck, The Hallstrom Excavation*, London 2001.

Kenada, Akemi, *Japanese Porcelain in a Dutch Archaeological Context, An archaeological study of Hizen porcelain from the cesspits of Amsterdam, Alkmaar, Delft and 's-Hertogenbosch*, Amsterdam 2003

Klüver, Suzanne, Boek versus porselein, een analyse van 'Histoire Artistique, Industrielle et Commerciale de la Porcelaine', uit: *Vormen uit Vuur* nr. 218, 2012/3 pp. 29-35

Laan, Cora, *Drank & Drinkgerei, Een archeologisch en cultuurhistorisch onderzoek naar de alledaagse drinkcultuur van de 18de-eeuwse Hollanders*, Amsterdam 2003
Torremans & De Ridder

R. Torremans, T. de Ridder, VLAK-verslag 9.1, Van der Windt 1.095, Basisverslag, Vlaardingen 2006

NIEUW INGEVOERDE BOEKEN VAN DE HELINIUM BIBLIOTHEEK

ALBERT LUTEN

Roymans, N., T. Derks, S. Heeren, Een Bataafse gemeenschap in de wereld van het Romeinse Rijk, Opgravingen te Tiel-Passewaaij, Utrecht, 2007

Berichten, Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Proceedings of the State-Service for Archaeological Investigations in the Netherlands, Amersfoort, 1961

Barclay, Katherine, Michael Hughes, Medieval Ceramics, Journal of the Medieval Pottery Research Group, Londen, 1996

Groenewegen, H.I.M. en P.W. Vis (red.), Naeltwick 1198 – 1998, Honsholredick Maesdick 800 jaar, Naaldwijk, 1998

Meeuwssen, Taco (red.), De Kunst van het Graven, Ravense Hoek: de geschiedenis een open boek, Hellevoetsluis, 2003.

Lunsingh Scheurleer, D.F., Delfts blauw, Bussum, 1975

Koorevaar, T, Koning, M. de, Bataven aan de Linge, Archeologisch onderzoek aan de Onerweg 32 te Arkel, Dordrecht, 2011

Heeringen, R.M. van, Theunissen, E.M., Desiccation of the Archeological Landscape at Voorne-Putten, Amersfoort, 2002

Eijskoot, E., Brinkkemper, O., Ridder, T. De, Vlaardingen-De Vergulde Hand-West, Vlaardingen, 2011

Baart, J.M., Italiaanse Grotesken en Crabben in Haarlem, Het atelier van Willem Jansz. Verstraeten, Haarlem, 2008

Alma, X.J.F., Bouwman, M.T.I.J., en Torremans, R., Landschapsontwikkeling en bewoningsgeschiedenis in de wijk Holy te Vlaardingen, Amersfoort, 2012

Dijkstra, M.F.P., Rondom de mondingen van Rijn & Maas, Landschap en bewoning tussen de 3e en 9e eeuw in Zuid-Holland, in het bijzonder de Oude Rijnstreek, Leiden, 2011

Nieuwenhuijsen, K, en Ridder, T. De, Ad Flardingun, Vlaardingen in de elfde eeuw, Hilversum, 2012

Ridder, T. de (hoofddredactie), Westerheem Special 2012: Vlaardingen-cultuur, 2010

Boonstra-de Jong, Ellen red. e.a., Historisch Jaarboek Vlaardingen 2011, Vlaardingen, 2011

Laar, P. van de, Jaarsveld, M. van, Historische atlas van Rotterdam, De groei van de stad in beeld, Nijmegen, 2012

Krul, S. e.a. red., Ach lieve tijd - 1000 jaar Vlaardingen, Zwolle, 2002

Heinsbroek, P.G., Jacob van Deventer op huidige topogr. Kaarten, Verslagen van boringen Hoflaan en Havenstraat, Vlaardingen, 2005

Siemons H., en Lanzing J.J. (red), Bewoningsporen uit de Romeinse tijd in het Wateringse Veld Den Haag, Den Haag, 2009

Assenberg, F., en Hoek, A. van der, Het Vlaardings molenboek, Een overzicht van alle windmolens in Vlaardingen en Vlaardinger-Ambacht, Vlaardingen, 2012

Bras, G., Konijnendijk, B., Korpershoek, E., Goudse kopstukken, Kleipijpen opgegraven bij Goedewagen, Gouda, 2009

Meulen, A. van der en Smeele, P., De pottenbakkers van Gouda 1570-1940, Leiden, 2012

Vredembregt A.H.L., en Trierum, M.C. van (red), Rotterdam Markthal, Archeologisch onderzoek 1, Rotterdam, 2012